

Jovan Vuković (Sarajevo)

TOPONIMI I APELATIVI

Nekoliko misli općijega karaktera, sa po kojim primerom koji bi mogao biti ilustrativan, hteo bih ovom prilikom da demonstriram, razume se: u kratkim potezima. Kako sama tema nagoveštava, ovde se radi o sličnostima i o razlikama — leksičkim i semantičkim — u sastavu jednog jezičkog prostranstva, upravo jedne jezički kodificirane građe.

1. N a p r v o m m e s t u, hteo bih da ukažem na razlike po poreklu, i osobito, na današnji lingvistički značaj našeg, sve većeg, udubljivanja u problematiku ove vrste.

2. Z a t i m, dolazi u obzir pitanje (da mu se posveti više posebne pažnje): podudarnosti jedne i druge od ovih dveju leksičkih kategorija (sa semantičkim i tvorbenim diferencijacijama) — tj. tvorbene podudarnosti — do kojih granica idu.

3. I n a j z a d, za toponimiju su bili i ostaju slučajevi koji istoričarima jezika (upravo etimolozima) zadaju ne male brige.

1.

1) Ako su toponimi domaćega porekla, onda se osnovna raznolikost ogleda u tome: što su semantički izvori bazirani u nekoliko osnovnih kategorija: a) odlučivala je konfiguracija zemljišta: brdo, brijeg, gora, planina, greda — itd., itd. (u tome je sadržana i osnova u odnosima: apelativ: toponim); b) u ovih nekoliko primera pomeno sam i reč *gora*, koja je, s jedne strane, apelativ koji sadrži konfiguraciono značenje označenog mesta, a s druge strane, njeno izvorno značenje potiče iz nazivlja za biljni svet: od te osnovne semantike potiče jedno veliko (i preveliko) bogatstvo u nazivlju toponima (uporedimo prema biljci *breza* toponime *Brezna*, *Brezovik*, *Brezica* — itd.), zatim uporedimo: prema šumskoj biljci *kalika*, *kalikovina* i sl., koliko imamo toponima (mikro- i ma-

krotoponima), kako nas pok. Petar Skok obaveštava gde je izuzetno slovenska leksika, bez potvrde i u baltijskim jezicima, — uporedimo naše *Kalinovik*, na Kosmetu šumsko drvo kalinovica — i sl.). Zatim, uzmimo nazivlje prema životinjskom svetu: *Vučji do*, *Orlja Luka*, i sl.

c) Treća kategorija u nazivima ove vrste potiče od kakvog zemljišnog odnosa prema ličnosti koja je zemljište naselila, njim upravljala ili ga je držala u privatnoj svojini: *Vasojevići*, *Bjelopavlići*, *Crnojevića Rijeka*, *Ilna dolina*, *Runov do* — i tome slično. Ovde dolaze u obzir i crkveno-religiozni momenti: *Sveti Stefan*, *Supetar* i slično.

Kada je u pitanju poslednja od ovih dveju kategorija u nazivlju domaćega porekla, nemamo poteškoća da im genezu identifikujemo, — u tome nam je na dohvat pomoć istorije (razotkrićemo čak i ono što je kakvom legendom prekriveno). Međutim, kad je reč o prethodnim dvema kategorijama, da svaki pojedinačan slučaj protumačimo, na klizavijem smo terenu. Primera radi, iz oblasti konfiguracije zemljišta navešću samo jedan (ali vrlo zanimljiv) primer. Imamo na ijekavskom terenu brojne toponime sa osnovom *pěš* — u obliku *pješ* — ili *plješ*: *Pješivci*, pleme u Crnoj Gori, — *Pješivica*, planina u zapadnoj Bosni, *Plješevica* (*Pješevica*) u blizini Rogatice — itd. Ovi toponimi i svi ovakvi tumačeni su u semantičkoj ravni na liniji *g o l o, ć e l a v o*, zemljište. Međutim, ako je sasvim prirodno da je toga porekla naziv za Pješivicu planinu, niko ko sagleda prirodu zemljišta ne može prihvatiti da su istoga porekla nazivi za crnogorske Pješivce i rogatičku Plješevicu: Pješivci, onakvi kakvi su, razdobljeni, u pukotinama obrasli sitnijim i krupnijim žbunjem — upućuju na drugi etimom sličnoga glasovnog sastava, a Plješevica, obrasla zelenom šumom (a to nije od skorašnjih vremena) nikako ne upućuje na kakvu *g o l o t i n j u* ili kakav *ć e l a v* izgled.

2.

1) Kad je reč o geografskim apelativima, u pravom smislu toga termina, onda smo sigurni da su, osim vrlo maloga broja njihovih leksema, našega slovenskoga porekla (čak se u novije vreme to utvrđuje i za one slučajeve za koje se ranije pretpostavljalo da su na praslovenskom tlu pozajmljivane iz drugih jezičkih zajednica, — *bergō* > *breg*, na primer). Međutim, u jezičkoj građi naših toponima ukrštaju se nazivi raznolikoga balkanskog porekla. Veliki je procenat onih kojima treba tražiti i razjašnjavati neslovensko poreklo. I danas, kada se iz dana u dan za lingvističku teoriju sve više ukazuje na značaj interjezičkih kontakata, i naša toponimijska ispitivanja treba da odigravaju veoma značajnu ulogu. Kao što ću imati prilike da na po kome primeru to pokažem, jedan poveći broj naših toponimnih naziva svojim spoljnim fonetskim izgledom *zavarava*: upućuje na domaće, a u stvari je stranoga porekla.

2) Ali, kad se, i dok se, ograničimo na građu domaćeg porekla, onda je interesantno pozabaviti se ovim slučajevima: kad imamo identičan oblik i za apelativ i za toponim. Apelativi, na primer: *glavica*, *brijeg*, *rijeka* i jedan još nevelik broj — u istom obliku (pored onih koji dobijaju adjektivne oznake) — sasvim dostatno figuriraju i kao punopravni toponimski naziv. Apelativ,

prodo, *prodoli*, pored pridevskih oznaka kao Bukova prodo i sl., mogu dobiti i samostalan naziv zemljišta u kakvom planinskom izlomljenom kraju. Apelativ *pod* — u pluralu *poda* (prerušeni stari dual) služi i kao običan naziv lokaliteta. Dodajmo k tome još i to: koliko lokalitet može dobiti vlastiti naziv u obliku padeža sa predlogom: *Podbrijegom* (ostaje indeklinabile), *Podosoje* (kod Bileće, — može biti i deklinirano: u Podosoju — i sl.). Pred leksikološkim i pred morfološkim istraživačima i ovde se otvara zanimljivo i suptilno ispitivanje. Ali je ovde, čini mi se, još zanimljivije postaviti pitanje: otkuda to da *glavica* može služiti i kao pravi toponim — a *brdo* ne može, da *gomila* tako isto može — a dolina ne može (ovde bih uporedio i *Gomilje* — toponim u Nrežišću kolege P. Šimunovića). Pomenuo sam bilečko *Podosoje*, što sasvim prirodno zvuči, a pitanje je da li će neko i negde naći toponim *Potprisoje*. Kad i ovo imamo pred očima, čini mi se: da bi formalna logika mnogih (osobito naših) stručnjaka (i onih mladogramatičarski odgojenih, i onih nazovi modernih) ostala potpuno bez reči — néma.

3.

1) Kad razgraničavamo rečničku građu naše toponimije na domaću i stranu po poreklu, u dosta velikom broju slučajeva je potrebno revidirati starija etimološka tumačenja, koja su poticala i od najvršnjih istoričara jezika i etimologa u slavističkoj nauci. Primera radi, ja bih ukazao na jedan slučaj koji me je nedavno naveo da se pozabavim bosanskim toponimima *Trzanj*, *Trzan*, *Trzna*, osim kojih egzistira i apelativ *trzna* (građa koju nam je, protumačenu, reprezentirao etnolog, pokojni Milenko Filipović). Nije mi bilo teško da potkrepim tumačenje (Filipovićevo) da ovi nazivi potiču od praslvenske reči *trizna* // *tryzna*. Na drugoj strani bilo je malo teže, ali ne i preteško, da novim dokazima potkrepim tumačenje O. N. Trubačova: kako stara, kulturna, reč *tryzna* // *trizna* ne potiče od reči *trava* (vidi Vasmer i ranija tumačenja), nego da joj je semantika vezana za broj *tri* (kulturna vrednost samoga ovoga broja i veza sa pogrebnim običajima).

2) Brojni istoričari jezika, leksikolozi, etimolozi na prvome mestu, uputiće vas da je reč *bačija*, apelativ *bačija* i toponim *Bačija* // *Bačije* (opet primer identičnosti apelativa i toponima) — tuđega (mađarskog ili rumunskog, svedjedno) porekla. U svom etimološkom rečniku za reč *bač* (prema kojoj i izvedenice kao *bačija* — i sl.), Petar Skok kaže: „Balkanska riječ koja je preko rumunjskih nomadskih pastira prešla preko Karpata.“ Ali, ja mislim da sam imao dovoljno dokaznog materijala kada sam još četrdesetih godina, u Glasniku Zemaljskog muzeja, objavio studiju o jednom sveže nađenom nadgrobnom natpisu. Kad me je ime vlastelina kome je nadgrobna ploča sa natpisom podignuta odvodilo u široka upoređivanja, fonteskom analizom sam došao do zaključka: da su reči *bač*, *bačija* i sl. č i s t e s l o v e n s k e r e č i: osnovni leksem бѣдѣти, prema njoj бѣдѣць (onaj koji бди) najprikladnije za *pastira*, — prema бѣдѣць (<*бѣдѣк-) izvodi se pridev бѣдѣчи (<*бѣдѣк-ји). Na osnovu ovoga moga tumačenja je krakovski balkanolog Golomb rumunske oblike objašnjavao (obrnuto mišljenju koje je dotada vladalo) pozajmicom iz srpsko-hrvatskog jezika.

3) Izgledalo je da ništa nije prirodnije nego toponim *Goražde* (na više mesta u našim krajevima) etimološki dovesti u vezu sa rečju (apelativ) *gora*. Međutim, kad sam (sada pokojnom) Petru Skoku saopćio sadržaj jednoga svoga članka objavljenog u Münhenju (jubilarni zbornik posvećen profesoru Dielsu), on je tumačenje prihvatio sa nemalim oduševljenjem. A etimologiju sam doveo u vezu sa praslovenskom rečju *gorazda* (upoređujući je sa značenjima ruskog i češkog jezika, a poticaj za to mi je dala okamenjena, u frazeološkom izrazu očuvana reč *garazda* (Snašla ga je velika garazda = . . . velika nevolja).

4) Ako nekoga ko se živo interesuje za poreklo naših interesantnih naziva pitate otkuda je došao toponim *Tjentište* (u samom ovom kraju običniji pluralski oblik *Tjentišta*), ništa mu nije lakše nego da vam odgovori da je taj naziv romanskog porekla: u značenju *čadori*, *čadorovi*, ili ne znam kako drukčije. I ovde, kao i u mnogim drugim slučajevima, osmotriti konfiguraciju mesta, znači dobiti dragocen osnovni podatak da mu objasnite etimološku situaciju. Kad sam ovoga leta od meštana čuo: da se skrama (žabokrečina) koja se uhvati po blatistima, koja se u raznim pravcima granaju, zove *tjena*, onda mi je kao dan jasno bilo da otuda potiče i toponim. Tumačeći ovu reč, u oblicima kod Vuka *čena*, *čénica* — i sl., Skok kaže: „Ako je tako, onda bi bilo raširenje s pomoću završetka *-to* i *-ište* u crnogorskom toponimu.“ Samo, da je Skok imao prilike da osmotri samo zemljište, ne bi rekao: *Tjentište* „mjesto gdje se siječe šuma“. (Pri ovome nam od izvesne pomoći može biti i ruska reč *тенъ* (senka — i sl.); u svakom slučaju, ovde je potrebno izvesti detaljnije fonetske analize, na čemu se drugom prilikom moram više zadržati.)

5) Ne znam koliko bismo primera mogli nanizati koji na prvi pogled izgledaju bistro jasni da ih protumačimo (ili kao strane po poreklu ili kao domaće, a oni to nisu). Za toponim *Poreč* u Istri ko bi, bez traganja po rečnicima, rekao da je to nastalo prema romanskom *Parenti-ja* (i koliko bi se, osobito u zapadnijim našim krajevima, moglo navesti sličnih primera). Mislim da će sa nesumnjivim dokazima jedan mladi naš balkanolog (etimolog posebno) pred našu javnost izići sa tumačenjem naziva *Trebižat* u Hercegovini. U rogatičkom kraju nedavno mi je ukazano da postoji jedan (makro)oronim sa nazivom *Bereg*. Kako bi se mogao na tom terenu ugnezditi ovaj oblik bez likvida-metateze (konfiguracija, kako mi je rečeno, potpuno odgovara apelativu brijeg), to ću pokušati da ispitam.

Crnogorski toponim Trepča (Vasojevići) ima posebnu istoriju u etimološkim tumačenjima. U pravopisnom rečniku prisvojni pridev glasi *trebački*, to znači osnovni etimon je glagol *trebati*. Međutim, i poodavno postoje indicije (Radoslav Vešović, Erdeljanović i sl.) da je za tumačenje ovoga toponima u pitanju ne glagol *trebati* nego *trap*.

Na koncu samo da napomenem: kada su u pitanju etimološke osnove domaćeg porekla, javiće nam se ne mali broj slučajeva sa sufiksom stranoga postanja (vrsta hibridizacije), — i apelativ *lokvanj* takvoga je karaktera. Oronimi (u mom rodnom kraju) *Obljaj*, *Urljaj* imaju sufiksadni formant albanskoga porekla. Ako malo više pripazimo, uočićemo mnoštvo toponimskih primera sličnog karaktera: opet jedan briljantan odraz interjezičkog kontaktiranja.